

FOYDA TUSHUNCHASINING LINGVOMADANIY TIZIMDA QADRIYAT SIFATIDA SHAKLLANISHI

Divanova Mohira Husanovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti stajor-o‘qituvchi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22160576>

Annotatsiya. Maqolada “foйда” tushunchasining o‘zbek lingvomadaniy tizimda qadriyat sifatida shakllanishi ingliz tili bilan qiyosda tahlil qilinadi. “Foyda” konseptining qadriyatli qatlami axloqiy-diniy asosda (halol foyda, baraka, savob) mustahkamlanishi va bu jarayonda o‘zlashma leksikaning o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: “foйда” konsepti, qadriyat, lingvomadaniyat, aksiologiya, konseptning qadriyatli qatlami, axloqiy-diniy freym, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье в сопоставлении с английским языком анализируется формирование концепта “выгода” (foйда) как ценности в узбекской лингвокультуре. Раскрывается закрепление ценностного слоя концепта на морально-религиозной основе и роль заимствованной лексики.

Ключевые слова: концепт “выгода”, ценность, лингвокультура, аксиология, ценностный слой концепта, морально-религиозный фрейм.

Abstract. The article examines, in comparison with English, the formation of the concept “benefit” (foйда) as a value within the Uzbek linguoculture. It shows how the value layer of the concept is consolidated on a moral-religious basis (lawful benefit, baraka, savob) and reveals the role of borrowed lexis in this process.

Keywords: concept of benefit, value, linguoculture, axiology, value layer of the concept, moral-religious frame, comparative analysis.

Kirish. Har qanday madaniyatning o‘zagida qadriyatlar tizimi yotadi. Qadriyatlar til orqali kodlashadi va konseptlarning eng chuqur – qadriyatli qatlamida saqlanadi. V.I. Karasik konseptni notional, obrazli va qadriyatli qatlamlardan tashkil topgan mental birlik sifatida ta’riflar ekan, aynan qadriyatli qatlamni konseptning markaziy belgisi deb hisoblaydi [9. 2002:B.129]. V.A. Maslova ham lingvomadaniyat birliklari etnosning qadriyatlar tizimini o‘zida jamlashini ta’kidlaydi [10. 2001:B.47]. Shu nuqtai nazardan “foйда” shunchaki iqtisodiy tushuncha emas, balki o‘zbek lingvomadaniy tizimida shakllangan muhim qadriyat-konseptdir.

Ushbu maqolaning maqsadi – “foйда” tushunchasining lingvomadaniy tizimda qadriyat sifatida shakllanish mexanizmlarini aniqlash va uni ingliz tilidagi muqobili bilan qiyoslashdan iborat. Tadqiqotda konseptual, komponent va qiyosiy-lingvokulturologik tahlil metodlari qo‘llanildi.

Asosiy qism. “Foyda” konseptining leksik ifodasi o‘zbek tilida keng maydonni qamrab oladi: foyda, naf, manfaat, daromad, baraka, savob. Bu birliklarning muhim qismi – foyda, naf, manfaat – arab tilidan o‘zlashgan bo‘lib, ular o‘zlashish jarayonida axloqiy va diniy semantik yukni ham olib kelgan [5. 2023:B.1185]. Aynan shu o‘zlashma qatlam “foйда”ning qadriyatga aylanishida asosiy lisoniy poydevor vazifasini o‘tagan.

“Foyda”ning qadriyatlashuvi bir necha mexanizm orqali kechadi. Birinchidan, axloqiy-diniy asos: o‘zbek dunyoqarashida foyda halollik bilan chambarchas bog‘lanadi – “halol foyda”, “baraka”, “savob” tushunchalari bu bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Foyda faqat moddiy emas, balki ma’naviy o‘lchamga ega qadriyat sifatida qaraladi. Ikkinchidan, mehnat etikasi: qadrlanadigan foyda – halol mehnat evaziga topilgan foyda. Uchinchidan, me’yor tamoyili: isrofgarchilik va ochko‘zlik qoralanib, o‘lchovli foyda ma’qullanadi.

To‘rtinchidan, jamoaviylik: foyda ko‘pincha shaxsiy emas, oila va jamoa manfaati doirasida qadriyatlashadi.

Ingliz lingvomadaniyatida esa “benefit / profit” konsepti asosan utilitar va individual qadriyat sifatida shakllangan bo‘lib, u shaxsiy muvaffaqiyat, samaradorlik va foydalilik (utility) tushunchalari bilan bog‘lanadi. “Foyda / benefit” konseptining ikki tildagi semantik maydoni va uning madaniy shartlanganligi qiyosiy tadqiqotda ko‘rsatib berilgan [4. 2026]. Shunday qilib, bir xil bazaviy tushuncha ikki madaniyatda turli aksiologik asosda – o‘zbekchada axloqiy-jamoaviy, inglizchada utilitar-individual qadriyat sifatida qadriyatlashadi.

Konseptning qadriyatli mazmuni til sathida turli vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Baholovchi leksika, jumladan qiymatni ifodalovchi sifatlar, foydaning ijobiy bahosini kuchaytiradi [3. 2025:B.223]. Evfemistik ifodalar foydani yumshoq va ijtimoiy maqbul shaklda taqdim etadi [6. 2025:B.113]. Frazologik va paremiologik birliklar esa foyda haqidagi xalq qadriyatlarini ixcham kodlaydi; bunday birliklarni bir tildan ikkinchisiga o‘g‘irish ularning madaniy mazmunini saqlashni talab qiladi [8. 2021:B.89]. Diskursda foyda haqidagi muloqot ishtirokchilararo munosabat – tenor orqali ham voqelanadi [7. 2024:B.138], madaniyatlararo qiyosiy pragmatika esa bu qadriyatning nutqiy xatti-harakatdagi milliy o‘ziga xosligini ochadi [1. 2023:B.122; 2. 2023:B.96].

Xulosa. Tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi. “Foyda” o‘zbek lingvomadaniy tizimda bazaviy qadriyat-konsept sifatida shakllangan bo‘lib, uning qadriyatli qatlami axloqiy-diniy asosda (halol foyda, baraka, savob) mustahkamlangan. Bu qadriyatlashuvda arab tilidan o‘zlashgan leksika muhim lisoniy poydevor bo‘lib xizmat qilgan. Ingliz tilidagi “benefit” konsepti bilan qiyos esa “foйда” qadriyatining o‘ziga xos milliy-madaniy tabiatini yaqqol ko‘rsatadi: o‘zbekchada u axloqiy-jamoaviy, inglizchada utilitar-individual asosda voqelanadi. Ushbu natijalar aksiologik konseptlarni lingvomadaniy jihatdan qiyosiy o‘rganish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abidova R.K. A cross-cultural study of the speech act of gratitude in English and Uzbek // Aktual’nye voprosy sovremennoy nauki i obrazovaniya. – 2023. – B. 122–124.
2. Abidova R.K. The structure of SMS language (Short Message Service) in expressing gratitude // Sovremennye nauchnye issledovaniya: aktual’nye voprosy, dostizheniya i innovatsii. – 2023. – B. 96–97.
3. Bahramovna M.G. Ingliz tilida qiymat, jismoniy xususiyat, inson hatti-harakatlarini ifodalovchi sifatlar // Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi. – 2025. – №1. – B. 223–229.
4. Divanova M. A comparative semantic field analysis of “benefit” across English and Uzbek cultures // Innovation Science and Technology. – 2026. – Vol. 2, No. 6.
5. Divanova M.H. Lexical semantic characteristics of Arabisms in Uzbek and English languages // Science and Education. – 2023. – Vol. 4, No. 1. – B. 1185–1187.
6. Eshchanova M. Classical classifications of euphemisms: semantic, pragmatic and functional approaches // O‘zbekiston–2030: innovatsiya, fan va ta’lim istiqbollari: IV Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – 2025. – №1.4. – B. 113–115.
7. Matnazarova K. Types of tenor in discourse linguistics // Builders of the Future. – 2024. – Vol. 4, No. 4. – B. 138–141.
8. Rokhatoy A. Semantic and idiomatic features of interpreting phraseological units from English into Uzbek // Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT). – 2021. – Vol. 12, No. 4. – B. 89–92.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

10. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
11. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.